

semnează prezentarea topografică (p. 15—18); II, viața socială și istoria Savariei de L. Balla (p. 19—36); III, Religia și viața religioasă de L. Balla, cu o contribuție a lui T. Szentlélek privind cultele egiptene (p. 37—45). În al IV-lea capitol (p. 46—78), Z. Kádár se ocupă de sculptură și arta tăierii pietrei, grupând monumentele cercetate în următoarele subcapitole: A) Statui, reliefuri și inscripții (p. 46—75), între care: 1. sculpturile din capitoliu; 2. statui votive și reliefuri; 3. reprezentări votive: portrete imperiale; 4. monumente funerare; 5. inscripții funerare; B) Căile cele mai importante ale evoluției sculpturii în Savaria (p. 75—78). Autorul încearcă să desprindă aici etapele și tipologia artei sculpturale în entitatea din Savaria, ajungând la concluzia că există două perioade de dezvoltare: o fază mai timpurie care ia sfârșit cu războaiele marcomanice și o fază târzie, considerată de la sfârșitul sec. II e. n. Prima începe, din punct de vedere al istoriei artei, cu stilul numit flavian și sfârșește cu acela din vremea lui Hadrian. Al doilea se

leagă de arta târzie antoniniană și a Severilor. În genere, conformarea la evoluția italică, posibilă prin situația economică-geografică și socială a Savariei, permite comparația cu evoluția din Italia însăși. Există o artă care imită produsele centrului, fără trăsături provinciale, iar autorul încearcă să așeze limite între aceasta și arta tipic provincială, cu trăsăturile ei locale sau generale pentru provincie.

Materialul cel mai bogat în forme îl oferă plastica funerară ornamentală și figurativă, fapt pentru care acest teren este mai favorabil nuanțării. La limita între secolele I și II autorul observă înflorirea maximă a artei sculpturale din Savaria, când se detașează și influența așa numitului baroc al Flavilor. Pentru a doua perioadă de dezvoltare numită mai sus, mai reprezentative sînt reliefurile din Iseum. Un catalog util și bine ilustrat se adaugă la această monografie atât de folositoare pentru cei care studiază arta sculpturală din provinciile dunărene.

Al. Barnea

ERWIN KELLER, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern, München, 1971, 210 p., 57 pl.*

Lucrarea a apărut sub nr. 14, în colecția *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, îngrijită de prof. Joachim Werner, fiind al 8-lea volum din seria *Veröffentlichungen der Kommission zur Archäologischen Erforschung des Spätrömischen Raetien* ale Academiei bavareze de științe.

Cercetarea autorului se referă la *Raetia Secunda* și *Noricum*, între căderea limesului (259/260) și evenimentele de care se leagă sfârșitul stăpînirii romane din primii ani ai sec. V în Bavaria. Pe baza prezentării și a observațiilor topografice privind necropolele studiate, a căror amplasare arată că 26 din 48 se situează nemijlocit pe drumurile principale sau în imediata lor apropiere, autorul reface o serie de trasee de drumuri principale sau secundare, pornind tocmai de la dispunerea necropolelor. Materialul descoperit în

necropole (în majoritatea lor nesăpate integral) este grupat în trei mari categorii: 1. inventarul specific din mormintele de bărbați (p. 26—81); 2. inventarul specific din mormintele de femei (p. 81—113); 3. material arheologic independent de sex (p. 114—144). Din materialul arheologic prezentat minuțios și sistematic, remarcăm reluarea, în context general și local, a tipologiei și cronologiei fibulelor „cu capete de ceapă” (*Zwiebelknopffibeln*). Următorul mare capitol privește necropolele și mormintele „ca izvoare pentru istoria așezărilor și pentru cercetarea structurii populației” (p. 145). Se adaugă un capitol consacrat concluziilor generale asupra materialului arheologic și un rezumat privind concluziile istorice, în care autorul se oprește la trei faze de locuire romană târzie: 1. de la căderea limes-ului

la consolidarea situației prin Probus și Diocletian (260—circa 280); 2. de la Diocletian pînă la atacul iuthungilor din 357; 3. de la 357 pînă la sfîrșitul stăpînirii romane în Rætia, în jurul anului 400. Ultimul capitol, înaintea listelor și catalogului, apărut în condiții grafice excelente, tratează problema conti-

nuității în Rætia. Autorul prezintă aici sistematic un volum mare de material, într-o lucrare utilă atît prin însăși aducerea la cunoștință a materialului, cu dese referiri la provinciile dunărene, cît și prin prudența exemplară în interpretare.

Al. Barnea

J. W. HAYES, *Late Roman Pottery*, Londra, 1972, 478 p., 23 pl.

Publicat sub egida Școlii Britanice din Roma, prezentul volum vine să acopere o lacună a sistematizărilor de ceramică romană apărute pînă acum. Obiectul principal al lucrării îl constituie ceramica fină uzuală produsă și utilizată în provinciile mediteraneene ale imperiului între sec. II și VII, în special produsele cu slip roșu din factoriile Africii de nord și diversele lor imitații predominante în această perioadă. Accentul principal cade pe zona Mediteranei răsăritene, materialul găsit în săpăturile din Agora ateniană constituind sursa cea mai importantă pentru perioada cuprinsă între mijlocul sec. III e.n. și sfîrșitul sec. V e.n., reprezentată de complexe închise, bine datate, același material fiind o bază utilă și pentru sec. VI e. n.

Pentru perioada mai timpurie (pînă la circa 250 e.n.), *Lamboglia* este sursa de datare cea mai mult utilizată pentru vest, iar pentru sec. VI și VII, descoperirile de la Antiochia, publicate de Waagé. O serie de alte așezări sînt socotite de o importanță specială din punct de vedere cronologic: *Dura-Europos* (Siria), *Emporio* (Chios), *Corint*, *Istanbul*, *Köln*. În Egipt, sec. V și VI sînt bine documentate prin descoperirile recente de la *Abu Mena* și materialul de la *Karanis*.

În afara altor surse, unele foarte recente, autorul utilizează și colecțiile muzeelor din Tuns (Bardo), Carthagina, Leiden, Copenhaga, British Museum, Louvre și Mainz.

După o introducere la care se adaugă și un istoric al cercetării ceramicii romane tîrzii, J. W. Hayes consideră următoarele categorii: II. ceramică africană cu slip roșu (p. 13—299); III. alte produse africane (tripolitană cu slip roșu, p. 300—309); IV. opaițe africane (p. 310—315); V. ceramică Çandarli (p. 316—322); VI. ceramică „romană tîrzie C” (p. 323—370); VII. ceramică cipriotă cu slip roșu (p. 371—386); VIII. ceramică egipteană cu slip roșu, cu grupurile A, B, C, (p. 387—401); IX. galică „t. s. grise”, cunoscută înainte ca vizigotică (p. 402—404); X. alte produse romane tîrzii (p. 405—413). La acestea se adaugă un capitol (XI, p. 414—424) privind distribuția produselor studiate în zonele mari ale imperiului între sec. II—VII e. n., bibliografia materialului publicat aflîndu-se, pentru fiecare din aceste zone, în prima parte a unui *Appendix* care conține și o listă de concordanțe a tipurilor ceramice și a tipurilor de ștampile. Hărțile și cele 23 de planșe se adaugă fericit la desenele ce însoțesc fiecare capitol.

Concluziile autorului privind datarea și chiar tipologia sînt, firește, susceptibile de îmbunătățiri, scopul mărturisit al lucrării fiind acela de a pregăti un cadru tipologic pentru studii viitoare.

Al. Barnea